

УДК 72: 111.852

к. арх., доцент Осиченко Г.О.,
Полтавський національний технічний
університет імені Ю. Кондратюка

АСПЕКТИ АНАЛІЗУ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Пропонується концепція цілісного розгляду міського середовища з точки зору естетико-антропологічного підходу до формування міського середовища

Ключові слова: міське середовище, міри Естетичного, аспекти аналізу міського середовища

Постановка проблеми. Стрімке зростання міст, міського населення у світі на перший план професійної діяльності архітектора виводить необхідність створення естетичного виразного і комфортного середовища міст. На жаль поки ще, задовольняючи потреби великої кількості населення, забудова міст частіше вимірюється технічними можливостями, сучасними будівельними технологіями, прибутками від інвестицій, економією земельних ресурсів та економією будівництва. За цими вимірами втрачається Людина. Міське середовище стає ворожим їй як колись природне середовище, в протистоянні з яким міста і виникли для забезпечення життя людини і життєдіяльності соціуму. Ситуація ускладнюється тим, що теоретична основа визначення естетичних якостей міського середовища ще перебуває в стадії становлення і розвитку. В містобудуванні людина розглядається в основному в спрощеному, площинному вимірі як абстрактний індивід з усередненими потребами, а проблема суб'єктності у взаємозв'язку людини і міського середовища залишається недостатньо вивченою. Багато помилок в проектуванні виникає також внаслідок недостатньої уваги до передпроектного аналізу початкової ситуації, від недостатнього знання закономірностей формування архітектурного цілого виходячи з цілісного розуміння людини, оскільки основу естетичної проблематики становить природа самої Людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раппапорт О. Г. виділяє в своїх дослідженнях 3 аспекти – класи опису архітектурного простору, що відповідають уявленням щодо простору в архітектурі: *морфологічний, символічний та феноменологічний* [1,2]. Морфологічний опис за О.Раппапортом включає вивчення просторових параметрів форми (розмір, співвідношення, пропорції), а також колір, фактура та інші характеристики, що можуть бути отримані на підставі процедур об'єктивного виміру. Цей опис дає точне і однозначне, незалежне від суб'єктивних оцінок і умов сприйняття, знання про простір. Фіксацію змісту архітектурного простору й інтерпретацій змісту

включає символічний аспект опису. Цей аспект має значення лише в рамках тієї чи іншої культури, тобто зміст архітектурного об'єкту визначається історико-культурними умовами. Феноменологічний опис форми пов'язаний із сприйняттям людиною міського середовища, з безпосереднім його переживанням. Феноменологічний аспект має велику ступінь суб'єктивності [2]. Коротковський А. Е. в свою чергу виділяє три аспекти опису архітектурної форми, включаючи *семантичний рівень, синтаксичний та прагматичний аспекти* [3]. О.В. Барабанова пропонує синтез природознавчого і гуманітарного підходів до опису архітектурної форми та виділяє 8 аспектів її опису: *фізіологічний, емоційний, історичний, раціональний, соціальний, культурний, знаково-символічний рівні та рівень ідеї* [4]. Незважаючи на різницю, у всіх авторів спостерігається загальний підхід в виділенні окремих аспектів. Але як показують нові дослідження з психології життєвого середовища, ні уявлення щодо простору, ні опис міського середовища не обмежується визначеними вище вимірами, а включає в себе всі аспекти взаємодії людини з оточуючим середовищем. Актуальність дослідження становить, таким чином, втрата міським середовищем гуманності та невизначеність аспектів аналізу міських просторів з точки зору їх естетичних якостей.

Метою статті є представлення концепції цілісного розгляду міського середовища в рамках естетико-антропологічного підходу, що пропонується автором до формування міського середовища.

Виклад основного матеріалу. В запропонованому автором естетико-антропологічному підході Естетичне розглядається як міра Людини в об'єкті згідно з дуалістичною моделлю Естетичного в філософії, що потребує розширення образу Людини в містобудівній культурі. Суб'єкт спостереження і «споживання» міста - Людина розглядається в єдності біологічної, духовної, соціальної та психологічної суті, як Мікрокосм. Інтегральна модель Космосу AQAL, що запропонована К. Уілбером, дає можливість визначити місце Людини в системі всього Космосу та структуру її світів [5]. Чотири світи Людини є взаємопов'язаними і взаємообумовленими: індивідуальний внутрішній (суб'єктивність, Я), індивідуальний зовнішній (об'єктивність, ВОНО), колективний внутрішній (інтерсуб'єктивність, МИ), колективний зовнішній світ (інтероб'єктивність, ВОНИ) (рис. 1а). Кожному з світів (аспектів людського буття) відповідають свої типи, лінії і рівні розвитку, стани свідомості людини, що беруть участь у сприйнятті або діяльності. Місце міста в моделі Космосу визначає складну природу міського середовища. Місто формується для інтерсуб'єктивних взаємодій, воно виступає зовнішньою формою діяльності суспільства. *Суть міста – це форма становлення культури суспільства та спосіб соціальної взаємодії людей в системі*

суспільних відносин. На підставі представленої моделі виділяються базові умови і міри відповідності, які відповідають єдності, гармонії людини і оточуючого середовища та забезпечують естетичність міста: **біофізичні умови (міра «тіла»)**, **психологічні умови (міра «свідомості»)**, **соціокультурні міри** та **міра природи** (рис.1б та рис. 2).

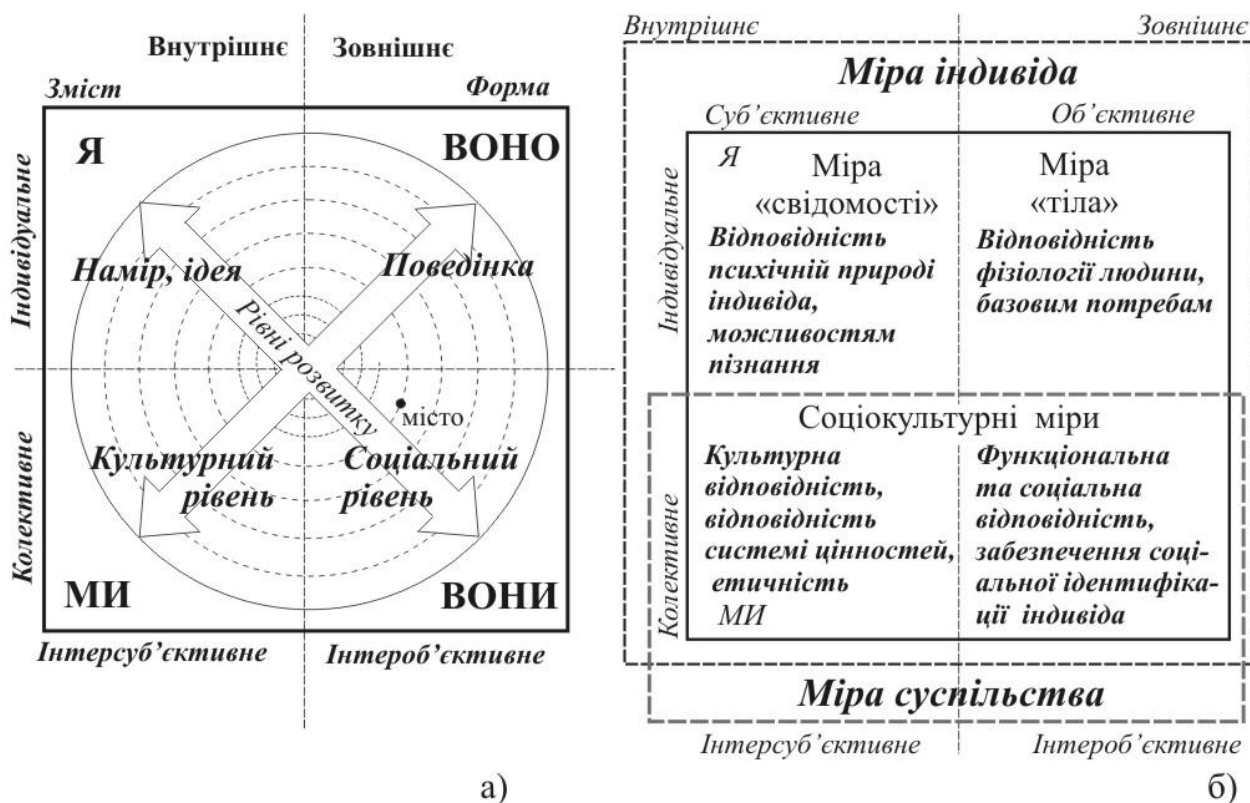

Рис.1. а) Людина як Мікрокосм в інтегральній моделі Космосу AQAL (за матеріалами К. Уілбера); б) умови гармонії, єдності людини і середовища - міри Естетичного в міському середовищі

Перші дві міри є біологічними особливостями людей, що склалися в ході еволюції людства як виду (філогенез), і повинні становити базис антропологічних ознак міського середовища. Але біологічні фактори еволюції підхоплюються і доповнюються культурними відмінностями в ході культурогенезу людства. Тому зміст мір відповідає певному простору і часу, міри мають **просторово-часовий вимір**. Всі міри взаємопов'язані, взаємозалежні і переплітаються між собою, вони відокремлюються лише з методичної точки зору. Спостерігається певна ієрархія в побудові мір Естетичного, що співвідноситься з ієрархією містобудівних об'єктів. Мікрорівень просторів міста – це рівень мір «тіла» і «свідомості», а також це рівень індивіда (*Mi*). Необхідність дотримання міри соціуму зростає на мезо- та

макрорівнях, ієрархія передбачає обов'язкове включення однієї міри в іншу. Дія міри природи простежується на всіх містобудівних рівнях. Під мірою природи в вузькому сенсі розуміється міра природної підоснови міста, забезпечення сталості природних систем.

На підставі запропонованого підходу, визначених мір Естетичного та аналізу існуючих методів сформульовані необхідні аспекти естетичного опису (аналізу) міського середовища: *фізіологічний, поведінковий, когнітивний, емоційний, історико-культурний, семантичний, соціальний, морфологічний, аспект візуальної структури, природно-кліматичний, екологічний, прагматичний, нормативний та композиційний аспекти* (рис. 2). У *фізіологічному та поведінковому аспектах* опису міського середовища переважає міра «тіла», а простір розглядається як «вмістилище» для фізичного існування і життя людини. *Емоційний та когнітивний аспекти* аналізу визначаються в основному мірою «свідомості», а архітектурний простір міста тут поєднує перцептивний, пізнавальний та абстрактний простір. Міра соціуму (*Ms*) переважає в *історико-культурному, семантичному та соціальному аспекті* аналізу, ці аспекти пов'язані з соціокультурним простором діяльності людини. Міра природи (*Mn*) переважає в *екологічному й природно-кліматичному аспектах*. *Морфологічний аспект* має справу з геометричним об'єктивним простором міста, вивчає об'єкт спостереження – міське середовище – та становить міру об'єкта (*Mo*). *Просторово-часовий вимір* переважає в *прагматичному і нормативному аспектах*, які повинні враховувати динамічність і мінливість естетичних якостей об'єктів у часі, конкретизувати завдання гуманізації певного простору. *Композиційний аспект* являє собою аналіз засобів синтезу всіх елементів простору й аспектів аналізу в єдине ціле. Результати його визначають міру Естетичного в об'єкті *O*. Сутність цілісного аналізу полягає у визначенні співвідношення міри людини (*Mл*) і міри природи (*Mп*) в мірі об'єкта (*Mo*) (див. рис.2).

Слід уточнити, що цілісний аналіз міського середовища повинен мати міждисциплінарний характер або спиратися на досягнення інших наук, оскільки необхідно розглядати всі сектори моделі Космосу, всі світи Людини у взаємозв'язку. Світи зовнішніх секторів (ВОНО та ВОНИ) вивчають форму за допомогою емпіричних методів при дистанційності, відстороненості дослідника від суб'єкта, тобто використовуються так звані «монологічні» методи дослідження. Тут предметом вивчення є проблема - «як це діє і функціональна відповідність» (наприклад, це дослідження в нейроестетиці). Вивчення ж внутрішніх світів Людини вимагає діалогу дослідника і суб'єкта, провідні шляхи дослідження - інтерпретація, усвідомлення, герменевтика та

комунікація, тобто використовуються діалогічні методи дослідження, а головне питання - «що означає» (наприклад, в психології) [5].

$$\text{Естетична міра об'єкта } O = F [(O \overset{+}{\rightleftharpoons} Mo) \overset{+}{\rightleftharpoons} Mл] + F [(O \overset{+}{\rightleftharpoons} Mo) \overset{+}{\rightleftharpoons} Mп]$$

де **F** – функція, **O** - об'єкт, міра Людини **Мл** включає загальнолюдську родову міру, історично конкретну міру суспільства **Мс** та індивідуальну міру особистості **Мі**

Рис. 2. Міри Естетичного в об'єкті й аспекти аналізу міського середовища

Фізіологічний аспект включає ті аспекти опису міського середовища, які мають безпосереднє відношення до тіла людини, його розмірів, пропорцій, фізіологічних особливостей, побудови і базових потреб. Тобто, це те, що є «тілесним» сприйняттям форми. Фізіологічний аспект пов'язаний з масштабністю архітектурного простору і ергономічністю, безпекою існування людини та життєпридатністю просторів. Переважаючі методи дослідження – монологічні, а науки, які залучаються для його вивчення, - ергономіка, фізіологія людини, відеоєкологія, архітектурна ергономіка, медицина та ін.

Поведінковий аспект вивчає поведінку людини в міському просторі, види спілкування людей, відповідні їм типи просторів, відповідність міських просторів потребі у особистісній території, дотримання проксемічних дистанцій, можливість прочитання поведінкових та рольових установок у просторі за допомогою спеціальних, в тому числі і архітектурних, засобів тощо. Переважаючі методи дослідження – монологічні, а науки, які залучаються до його вивчення, – етологія, проксеміка, середовищна психологія, еволюційна естетика та ін. [6-8]. В поведінковому аспекті вже присутня і соціальна міра, але важливими для аналізу стають ті механізми поведінки, що базуються на природних інстинктах та однакові всіх людей. Перспективи розвитку процедури аналізу закладено в еволюційному, формально-композиційному, інтеракціоністському підходах, які виділено автором у попередніх дослідженнях.

Когнітивний аспект включає ті напрямки опису середовища міста, які мають безпосереднє відношення до сприйняття і пізнання міського середовища людиною [6-8,11,12]. Він включає два рівня: *вивчення ментальних репрезентацій міського середовища його мешканцями та визначення інформаційної насиченості міських просторів*. У першому випадку переважаючі методи дослідження діалогічні, у другому випадку - монологічні. Сутність аналізу - порівняння відповідності когнітивних карт мешканців планувальній і композиційній структурам міста, пошук «білих плям» на когнітивних картах, а також визначення інформаційної насиченості просторів, ступеня складності й впорядкованості міського середовища. Перспективи розвитку методик і процедур аналізу закладено в когнітивному, еволюційному, інформаційному, інтеракціоністському підходах до оцінки естетичних якостей об'єктів та вимірювальній естетиці.

Емоційний аспект аналізу міського середовища базується на діалогічних методах дослідження та вивчає простір з точки зору його психоемоційного впливу на людину [8,11,12]. Емоційна реакція людини на середовище є інтегруючою, що включає всі рівні взаємодії людини з середовищем. З точки зору формування міського середовища завданням дослідника стає пошук відповідностей між емоційною реакцією суб'єкта і ознаками містобудівної

форми з метою цілеспрямованого впливу на людину. Перспективи розвитку аспекту закладено в феноменологічному, формально-композиційному, когнітивному, семіотичному підходах та нормативних теоріях естетики містобудування.

Історико-культурний аспект визначає місце об'єкта спостереження в контексті історії і культури. Аспект включає два рівня: це вивчення не тільки часу створення об'єкту, стилю, типу містобудівної культури, національних і регіональних особливостей (перший рівень), але й культурного фону, історичних подій, життя людей, їх конкретних мотивацій та цінностей (другий рівень). При цьому поєднуються методи гуманітарних наук та природознавства. Переважаючи методи дослідження – інтерпретація, усвідомлення, герменевтика, історичний аналіз, а науки, що залучаються до вивчення цього аспекту середовища, - філософія, естетика, мистецтвознавство, краєзнавство, культурологія, історія, історія архітектури та ін.

Семантичний аспект аналізу вивчає об'єкт з точки зору наявності змісту, способу його вираження та різноманіття інтерпретацій змісту [9,10]. Він включає знаково-символічний аналіз просторів, пошук способів вираження архетипів колективного несвідомого в архітектурі тощо. В дослідженнях поєднуються монологічні й діалогічні методи, науки, що залучаються до вивчення цього аспекту середовища, - семіологія, лінгвістика, семіотика архітектури та ін., а серед визначених автором підходів семіотичний підхід в архітектурі надає перспективи розвитку процедур аналізу середовища.

Соціальний аспект аналізу архітектурних просторів вивчає соціальну роль об'єкту, престижність районів міста, соціальну структуру мешканців, міські ресурси, міські спільноти та їх територіальний розподіл, зв'язки між спільнотами і районами міста (транспортно-пішохідні, функціональні, ресурсні та ін.) тощо. Оскільки довгий час у вітчизняному містобудуванні переважала при проектуванні міра соціуму в розвитку системно - діяльнісного підходу, пануванні функціональної і ідеологічних парадигм, то функціонально-планувальний, економічний, транспортно-пішохідний аналізи найбільш розроблені в професійній сфері, але соціальний аспект не вичерпується ними. Простежується нестача знань про розвиток соціальних структур, механізми формування міських спільнот, антропологічних основ етносів і народів тощо. Методи дослідження, що використовувалися в цьому аспекті, є монологічними, але необхідно поєднання методів природознавчих і гуманітарних наук. Приклади застосування інтегрального підходу, в якому місто вивчається як жива людська система, показують продуктивність такого підходу [13].

Морфологічний аспект аналізу форми включає вивчення організації архітектурних форм, характеру просторів, параметризацію міського середовища та ін.

Аспект візуальної структури просторів вивчає міські простори у єдності руху і візуального сприйняття. Це все, що пов'язано з особливостями вільних просторів міста та відповідності їх зоровому апарату людини: візуальні зв'язки між районами міста і окремими домінантами, типи міських пейзажів, точки сприйняття, траси руху, структура зорових планів тощо. Серед визначених автором підходів до оцінки естетичних якостей *синтаксичний* та *пейзажний підходи* надають методи досліджень в даному напрямку. В обох аспектах використовуються професійні знання архітектора і архітектурні методи, які належать до монологічних методів досліджень.

Екологічний аспект аналізу форми включає ті аспекти, які пов'язані з екологічним станом міста, оцінкою перспектив сталого розвитку природної екосистеми. Переважаючі методи дослідження – монологічні, а науки, що залучаються до вивчення цього аспекту середовища, - екологія, архітектурна екологія, середовищна естетика тощо. Екологічні теорії естетичної якості, що існують в географії, середовищній естетиці, надають перспективу розвитку процедур аналізу.

Аспект природної підоснови міста включає аналіз природної складової міста, вивчення системи озеленення, особливостей рельєфу, водойм тощо. По відношенню до природної підоснови міста обидва останні аспекти мають метою вияв природоохоронних проблем, а також аналіз просторових і візуальних особливостей природного ландшафту міста.

Прагматичний аспект включає аналіз потреб споживачів, що потребує вивчення структури мешканців, їх усвідомлених потреб до даного простору, конкретизацію, узгодження і адресність потреб і вимог до формування середовища. Методи дослідження – діалогічні, це діалог між проєктувальником і споживачем, а для обробки отриманих даних застосовуються статистичні методи. Форми діалогу змінюються в залежності від містобудівного рівня об'єкта. Проблема участі громадськості в формуванні міського середовища стає нагальною проблемою сучасного містобудування [14].

Нормативний аспект включає аналіз відповідності просторів існуючим на даний період часу у професійній сфері нормативам проєктування. Нормативний аспект поєднує знання багатьох наук про міське середовище, що склалися в певний період часу (екологія, інженерний благоустрій, ландшафтна архітектура, охорона праці та ін.), але на даний час не враховує всіх психофізичних механізмів взаємодії людини і оточуючого середовища, а

відносно можливості регулювання естетичних якостей міста в професійній сфері не має єдиної точки зору.

Композиційний аспект аналізу визначає якість синтезу всіх складових архітектурного простору міста. В містобудуванні композиційний аспект відноситься до інтегруючих та включає поєднання декількох аспектів. Так, при аналізі композиційного каркасу міста поєднуються функціональний, пішохідно – транспортний, природний та історико-культурний каркас міста (за В.Шимко). Але поки ще враховуються не всі аспекти аналізу просторів, що потребує розвитку й удосконалення цього аспекту аналізу з урахуванням багатовимірності відношень людини з оточуючим середовищем.

Висновки. Таким чином, представлено концепцію цілісного розгляду міського середовища в містобудуванні, що враховує багатовимірність простору, а об'єкт архітектурних досліджень отримує необхідну глибину і об'ємність. Запропонована концепція базується на ідеології інтегральної філософії та охоплює всі аспекти міського середовища, що визначалися раніше [1-4], а також психологічні механізми взаємодії людини і середовища (сприйняття простору, рух у просторі, пізнання, поведінка, мотивація та ін.), соціальні механізми життєдіяльності людини у місті (діяльність, спілкування, культура, комунікація тощо) та просторово-часову обумовленість естетичних якостей архітектурних просторів.

Перспективу подальших досліджень становить розвиток методик аналізу міського середовища.

Литература

1. Раппопорт А.Г., Сомов Г.Ю. Форма в архитектуре: Проблема теории и методологии / ВНИИ теории архитектуры и градостроительства. – М.: Стройиздат, 1990. – 320 с.
2. Концепции архитектурного пространства. / А.Г. Раппопорт// Теория и история архитектуры. Обзорная информация. – М.: ЦНТИГСиА, 1988. – выпуск 1. – 48 с.
3. Коротковский А.Э. Методологические основы системной теории архитектуры: учебное пособие. / Коротковский А.Э. – М., Минвуз РСФСР, 1987. – 103 с.
4. Барабанова О.В. К вопросу о знаково-символическом подходе в общей теории изучения архитектурной формы [Электронный ресурс]/ Барабанова О.В.// режим доступа: http://archvuz.ru/magazine/Numbers/2004_01.
5. Уилбер К. Око Духа. Интегральное видение для слегка свихнувшегося мира/ Уилбер К. – М.: АСТ, 2002. – 476 с.
6. Крампен М. Проксемика – секрет человеческой архитектуры// Семиотика пространства: Сб. науч. Тр. Международной ассоциации семиотики пространства/ Под ред. А.А. Барабанова. – Екатеринбург: Архитектон, 1999.- С.285-299.
7. В. Lawson. The language of space/ Bryan Lawson. – Architectural Press. Oxford, Aucland, Boston, Johannesburg, Melbourne, New Delhi, 2004. – 340p.
8. Штейнбах Х.Э., Еленский В.И. Психология жизненного пространства / Штейнбах Х.Э., Еленский В.И. – СПб: Речь, 2004. – 239 с.
9. Янковская Ю.С. Архитектурный образ и морфология: дис. ... доктора арх.: 18.00.01/ Янковская Юлия Сергеевна. – М., 2006. – 408 с.

10. Вержбицкий Ж.М. Архитектурная культура. Искусство архитектуры как средство гуманизации «второй природы»./ Вержбицкий Ж.М. – С-Пб., 1998. – 88 с.
11. Осиченко Г.О. Модель эстетичного сприйняття міського середовища / Г.О. Осиченко // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник – К., КНУБА, 2012. – Вип. 29. – С. 263 - 270
12. Осиченко Г.О. Психофізичні механізми взаємодії людини і середовища/ Г.О. Осиченко// Містобудування та територіальне планування. Науково - технічний збірник. - Вип.45. – частина 2- К., КНУБА, 2012. – С.71-81.
13. Hamilton M. Integral metamap creates common language for urban change/ Hamilton M.// *Journal of organizational change management*, 2006. – № 19 (3).- P. 276-306.
14. Осиченко Г.О. Врахування естетичного аспекту забудови при прийнятті містобудівних рішень/ Осиченко Г.О.// Досвід та перспективи розвитку міст України. Теорія і практика прийняття містобудівних рішень: збірник наукових праць. – Вип. 22. – К.: ДП УДНДПМ «ДІПРОМІСТО» імені Ю. М. Білокозя, 2012. – С.152 -163.

Аннотация

В статье предлагается концепция целостного рассмотрения городской среды с точки зрения эстетико-антропологического подхода к формированию городской среды

Ключевые слова: городская среда, меры Эстетического, аспекты анализа городской среды

Annotation

The paper proposes the concept of a holistic consideration of the urban environment in terms of aesthetic and anthropological approach to the urban environment

Keywords: urban environment, aesthetic measures, aspects of the analysis of the urban environment